

A magyar gyík

KORSÓS ZOLTÁN

„Ahogy a nap rásüt, aranyosan fénylik a háta, s olyan cifrázatokat mutat, mint az arannyal edzett, damaszkszi kardok.”

(Gárdonyi Géza, 1901)

Él hazánkban egy olyan gyíkfaj, amelyet joggal nevezhetünk a miénknek. A fajt Gárdonyi Géza egyik novellájában „magyar gyíknak” keresztelte el. Latin tudományos nevében is sokáig benne volt a „*pannonicus*” szó, első példányaikat pedig több mint 200 évvel ezelőtt Kitaibel Pál, a nagy magyar természettudós fedezte fel. Európai elterjedésének északi és nyugati határát a Kárpát-medencében éri el, ezért fennmaradása a mi felelősségünk.

A magyar vagy pannongyík (*Ablepharus kitaibelii fitzingeri*) megjelenésében és életmódjában egyaránt eltér a szokásos, gyakori nyakörvesgyíkoktól (*Lacertidae* család): a fürge vagy a zöld gyíktól. Utóbbiak a tipikus gyíkalakot mutatják, viszonylag nagy fej, vaskos törzs, elvékonyodó fark, erőteljes végtagok. Élénk színűek, gyors mozgásúak, gyakran látmi őket napozni vagy futkározni az alkalmas élőhelyeken. Velük szemben a pannongyík kicsiny termetű, alig 10 cm testhosszúságú, vékony, sima, sötét bronzbarna, apró lábacskaival szinte kígyószzerűen siklik a rövid fűvű sziklagyepekben vagy a meleg bokorerdők avarjában. Ritkán kerül szem elé, legtöbbször csak surranását hallani, és általában észrevétlenül tanyázik akár az ember közelségében (például a Budai-hegyekben, a Sas-hegyen) is.

A pannongyík a vakond- vagy ásógyíkfélék (*Scincidae*) családjába tartozik, a szkinkek egyetlen hazai képviselője. Testüket körben szinte teljesen egyforma, kelek pikkelyek fedik (a nyakörvesgyíkok hátán apró pikkelyszemcsék, hasukon nagy négyszögletes pajzsok vannak); fejük alig különül el a testüktől, lábaik sokszor csökevényesek, sőt hiányozhatnak is, életmódjuk többnyire a talaj felső rétegeihez vagy a sűrű növényzethez köti őket. Eurázsiaiban nem túl sok fajuk van; Ausztráliában azonban ez a gyíkszalad képviselteti magát a legnagyobb fajgazdagsággal; itt a nyakörvesgyíkok helyét átvéve szinte mindenféle életformát és élőhelyet betöltöttek.

Magyarországon sokféle előfordul, de egymástól elszigetelt, kis kiterjedésű populációi vannak, amelyek meleg sziklagyeppekhez, homokos területekhez, mészkő- vagy dolomitlejtkökhöz, esetleg vulkán-

A szerző felvétele

„...elképzeltetlenül grasziöz hajlékonysága a gerincnek” (Gárdonyi Géza)

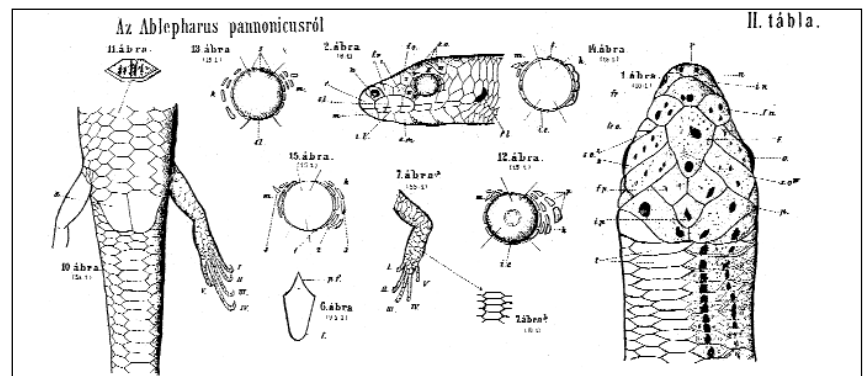
nyakus sziklakibúvásokhoz vagy ligetes, molyhos-tölgyes karsztbokor erdőkhöz kötődnek. A talajfelszínen élő apró rovarokkal, hangyatojásokkal, férgekkel táplálkozik, és kicsi, alig borsószemnyi tojásokkal szaporodik, amelyeket a nap melege költ ki. Külalakjáról, életmódjáról sokat megtudott Teschler György körmöcbányai tanár, aki 1884-ben saját – ma úgy mondanánk, „hobbyi” – kutatásairól több mint 200 oldalas monográfiát jelentetett meg. Gárdonyi is őra hivatkozik, amikor 1901-ben *Lendl Adolf*tól (1862–1942), az állatkert későbbi igazgatójától kapott hét példány pannongyíkot, s érdekességként megpróbálta azokat otthon tartani. „A magyar gyík” című rövid tárcájában lenyűgözve ír az állatkákról: „Lehetetlen szavakkal leírni, hogy a hajlékonyságnak mennyi finom változata van az ő mozgásukban. Más gyíkok legfeljebb egy betűt csinálnak fekvés vagy futás közben, ezeknek az a legközönségesebb testtartásuk. Mikor a mohány mászkálnak, a fejüket a saját testük karikáján át dugják lefelé haladtukban, ha pedig többen vannak együtt, egymás he-

gyén-hátán olyan vitézkötéseket és török betűket csinálnak, hogy akárhányszor kedvem lett volna őket lerajzolni. Elképzeltetlenül grasziöz hajlékonysága ez a gerincnek: néha úgyszólván önmaga mellett csúszik el a bájos kis teremtés, és az ilyen meghajlásaiban semmi feszesség vagy erőltettség nincsen, mert hiszen szabad téren, saját mulattából teszi.”

A pannongyík fölfedezése Kitaibel nevéhez fűződik, az állat mai tudományos neve is ezt örökíti meg. Kitaibel Pál (1757–1817), aki éppen 250 éve született, zseniális polihisztor volt, a természettudomány több területén (botanika, zoológia, ásványtan) mutatott fel maradandó eredményeket. Sajnos önállóan nem jelent meg egyetlen florisztikai vagy faunisztikai munkája sem; ma is érvényes, és sok esetben nevezéktani szempontból elsőbbséget élvező megfigyeléseit a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytárában fennmaradt útinaplóiból böngészhetjük ki. Kitaibel kerekén 20 ezer kilométert utazott a korabeli Magyarországon, naplóját 1795-től vezette (Jávorka 1957).

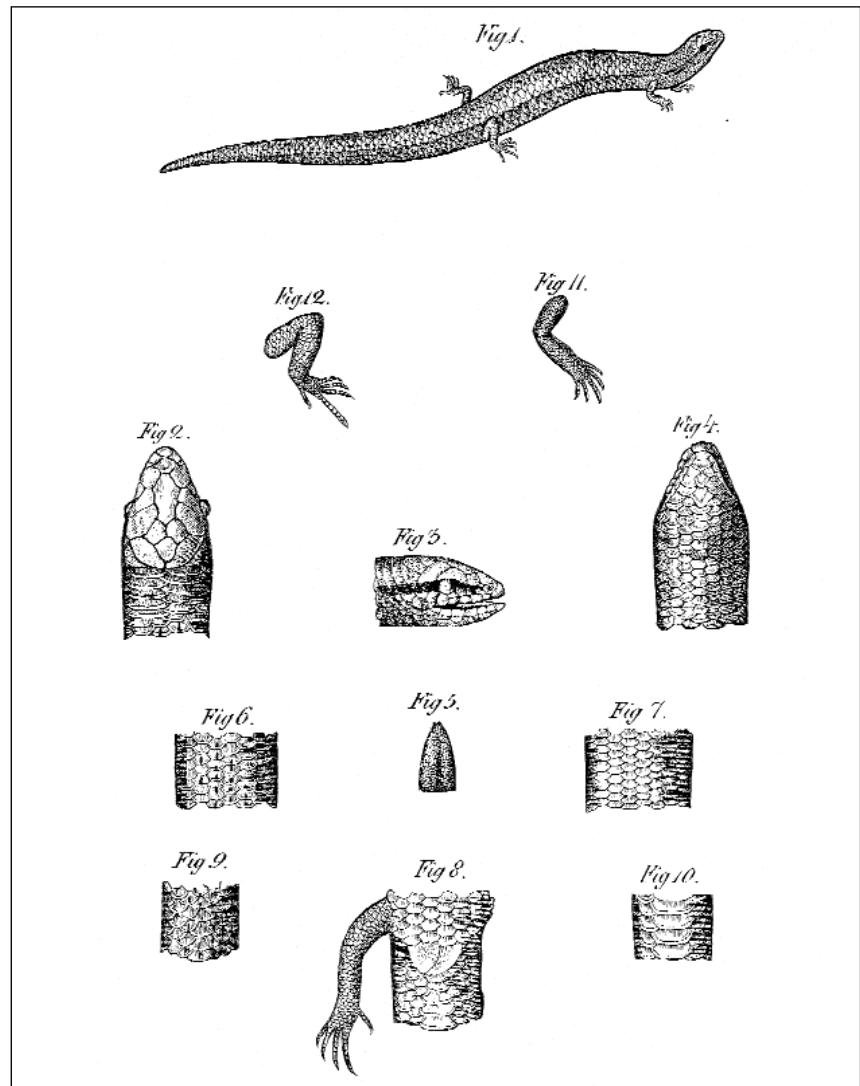
A pannongyíkot ő találta meg és írta le először 1797-ben az *Iter baranyense* („Baranyai utazások”) naplójában „*Lacerta nitida mihi*” néven (Buda, Budaörs, Csákvár és Várpalota környékéről); ha ez publikáció lenne, akkor bizony Kitaibel szerzőségét viselné ma is (Horváth 1918). Sajnos több más állat- és növényfajjal együtt Kitaibel leírása kéziratban maradt. Később a bécsi *Ritter von Schreibers* a kis gyík Kitaibeltől kapott két példányát 1813-ban *Scincus pannonicus* néven tette félre, s csak a szintén bécsi *Leopold Fitzinger* vette végre a fáradságot, hogy

Illusztráció Teschler György 1884-es pannongyík-monográfiájából

(Kitaibel halála után *Sadler Józseftől* kapott újabb példányok alapján) *Ablepharus pannonicus*-ként leírja (Fitzinger 1824). A bonyolult nevezéktani történet ezzel nem ért véget, mivel másutt (Görög- és Törökországban, Kisásziában) is sorra találtak hasonló gyíkokat, amelyeket mind el is neveztek, végül 1952-ben *Robert Mertens* német herpetológus rakta rendbe a neveket, s a kárpát-medencei alfajnak – Kitaibel és Fitzinger érdemeit egyaránt tisztelőben tartva – a ma érvényes *Ablepharus kitaibelii fitzingeri* nevet adta (Mertens 1952). A pannongyík felfedezése tehát végső soron a magyar herpetológia igazi „sikertörténete”, ráadásul az elsők közül való. Kitaibel naplóiban több helyen is említi aztán ezt a gyíkot (továbbra is *Lacerta nitida* néven) (*Iter croaticum* 1802, N. Szál = váci Naszály; *Iter arvense* 1804, *Animalia Hungariae*: Oct. Lat. 85, Horváth 1918). A sors különös fintora – vagy inkább az elmúlt 200 év ember okozta változásainak eredménye –, hogy az eredeti lelőhelyek közül a Vértes (Csákvár) és a Bakony (Várpalota) vidékéről azóta sem sikerült fellelni a pannongyíkot. Hozzájuk csatlakozik egy másik kétséges előfordulási hely is a Balaton északi partjáról: *Tömösváry Ódön* (1852–1884) sajnos soha sehol nem közölt, szóbeli megfigyelését idézve került be a szakirodalomba a Szent György-hegy, mint a pannongyík egyik lehetséges életté- re, de itt sem találták meg, azóta sem. Ismert elterjedése ma a Kárpát-medencében magában foglalja a Budai-hegységet, az Északi-középhegység több foltját (Börzsöny, Cserhát, a Bükk Eger mellett, Aggteleki-hegység), a Gödöllői-dombság és az Alföld peremének egyes pontjait, sőt Kecskemét mellől is van előfordulási adata. A legszűkebb élőhelyek Szlovákiában az Ipoly-vidéken találhatók, Garamkövesd, Ipolyság, Somos körményén, ahol meleg, napsütötte, tölgyes bokorerdőkkel borított gyepfoltokban él.

Sokféle élőhelye minden bizonnyal komoly fejtörést okozhat a tudósoknak. Bár a pannongyík rokonságánál fogva is egyértelműen mediterrán faunaelem, ahogy Gárdonyi írja, igazi „napimádó”, a talajadottságokat és a növényzeti viszonyokat tekintve úgy tűnik, kevésbé válogatós. Előfordul mészkövön és dolomittörmeléken, homokon és andezittufán vagy gabbrón, tölgyerdőben és sziklagyepen, homokpusztán és meredek kőkibúváson. Hogy ezeknek az eltérő jellegű környezeti adottságoknak mely tényezői hatnak az állományra kedvezően, az még további kutatások kérdése. A Magyarországon szétszór- tan elhelyezkedő populációk a legújabb vizsgálatok szerint genetikai állományukat tekintve szinte teljesen azonosak. Ennek magyarázata lehet egy viszonylag késői, a jégkorszakot jóval később követő, déltől észak felé tartó terjeszkedés, amelynek so-

Leopold Fitzinger rajza az *Ablepharus pannonicus*-ról, 1824-ből

rán az állományok úgynevezett „palacknyakhatáson” mentek keresztül, azaz a szűk ökológiai körülmények hatására jelentősen csökkent genetikai változatosságuk, majd a klimatikus felmelegedést követő terjeszkedés során hódították meg nagyobb számban a mai területeket. Bár néha az ember által zavart élőhelyeken is rájuk bukkanhatunk, például Káposztásmegyer környékén, azért a gyepfoltok érintetlenségére nagyon érzékenyek, s ezzel kiérdemelték a fokozottan védett természetvédelmi státuszt. A taposás, gyomosodás, berdősülés, a háziállatok (kutyák, macskák) elszaporodása, az erózió komolyan veszélyeztetik a pannongyík életterét. Az állományok csökkenését a rejtett életmód miatt esetleg csak évtizedek múlva vehetjük észre. A pannongyík ugyan csak kis testű, nem látványos állatfaj, de magyar gyík, így mégiscsak különleges, védelemre érdemes tagja élővilágunknak.

IRODALOM:

- Fitzinger, L. (1824): Ueber den *Ablepharus pannonicus*, eine neue Eidechse aus Ungarn. – *Verhandlungen der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin* 1: 297–302.
- Herczeg, G., Tóth, T., Kovács, T., Korsós, Z. & Török, J. (2004): Distribution of *Ablepharus kitaibelii fitzingeri* Mertens, 1952 (Squamata: Scincidae) in Hungary. – *Russian Journal of Herpetology* 11(2): 99–105.
- Horváth, G. (1918): Kitaibel Pál állattani megfigyelései. – *Annales Musei nationalis hungarici*, 16: 1–26.
- Jávorka, S. (1957): Kitaibel Pál. – Akadémiai K., Budapest, 213 pp.
- Lendl, A. (1892): Hazánk egyik specialitásáról. – In: *Emlékkönyv a Királyi Magyar Természettudományi Társulat félévszázados jubileumára*. Kir. M. Természettud. Társulat, Budapest, pp. 499–510. [B. 469]
- Lendl, A. (1899): Hazánk néhány specialitásáról. – *Term. Tud. Füzetek*, Temesvár, 23(1–2): 39–55.
- Mertens, R. (1952): Über den Glattechsen-Namen *Ablepharus pannonicus*. – *Zoologischer Anzeiger*, Leipzig, 149(1/2): 48–50.
- Teschler, Gy. (1884): *Ablepharus pannonicus* Fitz. – *Mathematisches und Természettudományi Közlemények* 20: 207–430.